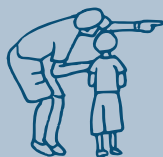

ДЕМОГРАФСКИ ЛЕКСИКОН

Подизање свести јавности о демографским
појмовима и популационим мерама

пројекат је
подржало:

МИНИСТАРСТВО
ЗА БРИГУ О ПОРОДИЦИ
И ДЕМОГРАФИЈУ

О ПРОЈЕКТУ

Центар за подстицање дијалога и толеранције из Чачка је, у партнерству са удружењем грађана Тернипе из Пирота и у сарадњи са градским извршним органима и институцијама градова Пирот и Чачак, реализовао пројекат под називом “ДЕМОГРАФСКИ ЛЕКСИКОН – подизање свести јавности о демографским појмовима и популационим мерама”, у периоду од септембра до децембра 2025. године.

Основни циљ пројекта био је да подигне свест јавности о значају демографије као мултидисциплинарне науке и да представи мере популационе политике које би требало да се примењују како би се побољшала демографска слика, како у локалним заједницама Чачка и Пирота, тако и у Републици Србији. Градови Пирот и Чачак, први на истоку, други на западу Србије, различити по величини, економском и демографском потенцијалу, имају заједничку одлику да доследно примењују мере популационе политике, у складу са националним стратегијама и у складу са перформансама својих годишњих буџета. У реализацији активности учествовали су представници и представнице градских стручних служби, центара за социјално старање, школских и предшколских установа, здравствени центри, удружења грађана, спортска удружења, представници локалних самоуправа задужених за популациону политику и родну равноправност. Примарни закључак је заједнички за стање у оба града, безобзира на њихову различитост - депопулација је велика, нарочито у југоисточној Србији и области града Пирота, и популационе мере које се примењују нису довољан мотив за становништво да остане у својим срединама. Иновативна решења и подстицаји, међутим, не изостају и настављају се напори свих надлежних као и локалне заједнице да заустави миграционе (унутар земље, ка већим урбаним срединама) и емиграционе процесе (у иностранство).

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ – ДЕМОГРАФСКА ТРАНЗИЦИЈА

Демографска кретања и изазови у 21. веку померила су фокус демографије од бројности једне популације као и даље битног демографског обележја, ка људском капиталу, односно квалитетима популације и улагању у људски капитал (знање-образовање, здравље, слобода избора) тако да поједине популационо мале европске државе, али са високим нивоом људског капитала, представљају парадигму ове трансформације која је узела маха у последње две деценије.

“Демографске теме које од почетка века доминирају у јавном дискурсу Србије, су: демографска криза, одумирање насеља, одлив мозгова, као и крајње драматични попут демографског суноврата, девастације, нестанка или колапса. Оваква терминологија није неуобичајена ни у суседним земљама које су припадале бившој Југославији односно Источном блоку. Међутим, треба имати у виду да у погледу очекиване популационе динамике Европе припада минорна улога у 21. веку, у чему се крије добар део одговора на особености нове демографске епохе односно на суштинску разлику између прединформатичког доба и глобализацијског контекста развоја светске популације. Ниске репродуктивне норме, демографско старење и имиграција су постали главна макро демографска обележја европског становништва, при чему имиграција још увек није у потпуности постала одлика већине бивших комунистичких држава. Као резултат, етно-културолошка матрица „старе“ Европе се интензивно мења, мобилност постаје једно од примарних обележја становништва, а улагање у људски капитал, те „активно старење“ одговори на смањење популација односно продужење животног века. У односу на демографију 20. века, уместо показатеља популационог раста, у први план су избили комплексни индикатори који оцењују квалитативне потенцијале популације, што потврђује промену тежишта кључних популационих изазова у савременим друштвима.”
(Никитовић, 2017.)

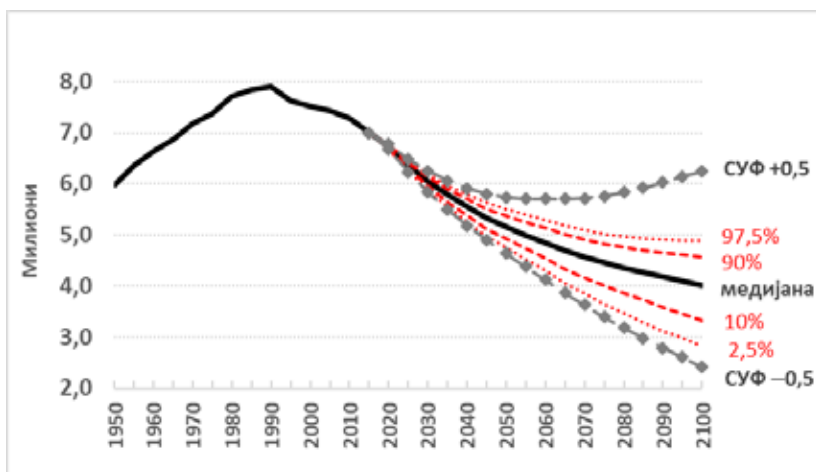
Кључни демографски изазови Србије

Каква је општа демографска слика Србије? Популација наше земље спада у демографски најстарије на свету. Стопе рађања су испод „просте репродукције“ више од шест деценија, при чему је остварено тек минимално смањење смртности становништва старијег од 50 година у поређењу са већином европских држава. Резултат ових дугорочних трендова представља просечна годишња разлика од око 35.000 више умрлих него рођених у овој деценији. Србија има годишњи негативни биланс спољне миграције од најмање 15.000 лица у највиталнијем и репродуктивно кључном животном добу. Миграција из мањих средина (село, мале и неразвијене општине) ка већим и великим урбаним центрима доводи до све бржег пражњења и пограничних региона какав је Пирот, и концентрисање становништва у три највећа урбана центра, Ниш, Нови Сад, Београд.

“Актуелне демографске изазове са којима се суочава наше друштво можемо сагледати кроз три димензије: трендове компоненти популационе динамике (рађања, смртност и миграције), њихове структурне импликације и питања популационе политике. У погледу популационих трендова, издваја се барем шест кључних изазова: „замка“ ниског фертилитета (дуготрајан просечан број рођене деце по једној жени нижи од 1,5), пораст емиграције, стагнација стопа доживљења код старијих од 65 година, спор пораст нивоа људског капитала, ниске стопе економске активности млађих и старијих лица, те регионална и субрегионална депопулација. Најважније структурне импликације наведених популационих трендова односе се на смањење обима радне снаге, смањење популације у школском узрасту, смањење обима потенцијалних мајки, пораст броја и удела пензионера, низак ниво људског капитала и концентрисање популације махом дуж аутопутева. У погледу популационе политике, **кључни изазови који су пред нашим друштвом, а који ће тек добити на својој тежини, јесу: притисак на здравствени и систем социјалне заштите, одрживо функционисање школског система, понуда и квалитет радне снаге, те просторна уравнотеженост демографског развоја**”. (Никитовић, 2017.)

Графикон 1: Историјско и прогнозирано кретање броја становника Србије 1950-2100.

Извор:
Прорачуни
аутора према
моделу (Nikitović,
2016; UN, 2017).

ДЕМОГРАФСКИ ПОЈМОВИ

ДЕМОГРАФИЈА је наука која се бави проучавањем структуре, еволуције, карактеристика и величине људске популације. Демографија је мултидисциплинарна друштвена наука и њене студије о људској популацији могу бити упоредне и квантитативне. Демографија се ослања на статистику и користи је као основно средство за спровођење студија на добијеним подацима и за успостављање неопходних поређења. С друге стране, популацију-становништво, формира група људи која дели социјалне, културне, географске, политичке или било које друге особине, и карактерише је одређена хомогеност и трајност.

СТАНОВНИШТВО укупан број људи неког насеља, краја, регије, земље, континета или света; дефинише се распрострањеношћу, густоћом, кретањем на основу пописа, природним прираштајем, просторном покретљивошћу, саставом и другим карактеристима у датом простору и времену.

ПОПИС становништва, домаћинства и станова је статистичко истраживање које се спроводи у десетогодишњој периодици с циљем да се прикупе подаци о броју и основним географским, демографским, социоекономским, етно-културалним и другим карактеристикама свих основних јединица пописа (лица, домаћинства и станова) до најнижег територијалног нивоа. Попис обезбеђује потпуне, квалитетне и међународно упоредиве статистичке податке, који су изузетно значајни за планирање друштвеног и економског развоја.

ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ је промена броја јединки неке популације у одређеном временском периоду, а најчешће се користи у демографији за мерење промене броја становника. Израчунава се као разлика између броја рођених и умрлих у тој популацији, приказана на уобичајени начин на хиљаду становника.

ДЕПОПУЛАЦИЈА је смањење броја људи у једном друштву, у оквиру једне или више генерација, које понекад може водити његовом одумирању. Феномен је изазван катаклизмама, ратовима, геноцидом, економском нестабилношћу, миграцијама, инфективним болестима и недовољним рађањем.

ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ могу бити две врсте: статички и динамички.

Статичка демографија проучава проблеме становништва као што су њихове структурне карактеристике, територија и величина у одређено и дефинисано време.

Структурне карактеристике су варијабле као што су место рођења, националност, језик који се говори, ниво образовања, економски ниво, наталитет, старост, пол, међу неким од најважнијих променљивих.

Територија је место које заузима становништво: држава, заједница, департман, општина, покрајина или село.

Димензија је и број становника који бораве у географском простору.

Динамичка демографија проучава еволуцију људске популације узимајући у обзир аспекте као што су старост, пол, наталитет, плодност, породица, образовање, стопа развода, стопа смртности, рад и миграције.

Најважније променљиве које проучава демографија су:

Стопа наталитета - мери број рођених који се дешавају унутар групе становништва, узимајући у обзир одређени временски период. Одражава брзину којом се популација репродукује и одржава опстанак врсте.

Миграција - одређује степен мобилности становништва, с тим у вези демографија проучава свако кретање или расељавање становништва које се дешава из места порекла на друго одредиште.

Стопа смртности - стопа морталитета бележи учесталост смртних случајева у датом периоду, узимајући у обзир променљиве као што су очекивани животни век и узроци смрти.

МОБИЛНОСТ је у овом контексту социјална и економска покретљивост појединца, могућност да се креће хоризонтално - унутар свог статуса, слоја, окружења или вертикално - изван свог слоја, статуса, окружења.

РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЉЕ је појам уведен на петој Међународној конференцији о становништву и развоју која је одржана у Каиру 1994. године под покровитељством Уједињених нација. У Плану акције репродуктивно здравље је дефинисано у најширем контексту као стање потпуне физичке и менталне способности, а не само одсуство болести или неспособности, у свим областима које се тичу репродуктивног система и његових функција и процеса. Овај појам је уведен с намером да се подвуче значај здравственог аспекта планирања породице и истовремено смање отпори за прихватање државне интервенције у сфери рађања. Увођење појма репродуктивног здравља у План акције сматра се и одразом новог концептуалног приступа у сфери популационе политике који је утемељен у тежњи да се успостави равнотежа између репродуктивних потреба на микро и макро нивоу и индивидуалних права и одговорности у сфери здравља, партнерских односа и родитељства.

Сексуално здравље младих промоција сексуалног и репродуктивног здравља младих у Србији посебно је потребна из више разлога. Најважнији су пораст учесталости сексуалне активности током адолесценције, раширеност ризичног понашања међу младима, интензивно одлагање рађања, пасиван однос родитеља према сексуалности и заштити репродуктивног здравља њихове деце, одсуство системских решења везаних за едукацију у овој сфери, недовољна прилагођеност здравствене службе потребама младих везаним за заштиту репродуктивног здравља као и озбиљни демографски изазови.

ФЕРТИЛИТЕТ - плодност означава способност јединке или популације да се размножава и има потомство.

ПОРОДИЦА најчешће се описује као примарна друштвена група која је по својим карактеристикама супротна од секундарних (у које спадају институције и организације) реч је о групи најближих сродника која се издвојила из шире групе сродничких заједница (клан, племе, братство) а коју карактерише призната веза између супружника различитих полова и чији је циљ рађање, одгајање и социјализација потомства. Ова дефиниција се углавном поклапа са оним што видимо у стварности али не увек. Промене у савременом друштву ову дефиницију посебно чине нетачном јер су породице и оне групе без деце, или без једног или оба суппрућника и који не морају да буду у браку. Које могу да буду истог пола (у неким државама су такве породице и законски признате).

Обично се разликују **типови породице** који су били доминантни у одређеним епохама: традиционалној, модерној и постмодерној. Ниједан тип породице се не може наћи у чистом облику, у сваком има бар неки део из прошлог или будућег облика породице. Конзервативна дефиниција да породица настаје оснивањем брака може се само може делимично применити у данашњем времену. Али јесте заједница родитеља и њихове деце. (биолошке или усвојене)

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ је друштвени принцип који подразумева једнака права, одговорности и могућности за жене, мушкарце и особе различитих родних идентитета. То не значи да ће мушкарци и жене постати исти, већ да њихова права и могућности неће зависити од тога да ли су рођени као жене или мушкарци. Ово је једно од темељних људских права, кључно за одрживи развој и демократију. Родна равноправност обезбеђује да сви, без обзира на род, имају исте могућности да учествују у културном, политичком и економском животу заједнице, подразумева одсуство дискриминације и гарантује да интереси, потребе и приоритети свих полова буду узети у обзир. Родна равноправност је фундаментално људско право; разликује се од биолошког пола, јер се односи на друштвено изграђене улоге и очекивања у вези са мушким и женским идентитетом.

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА је скуп мера и акција које држава спроводи да би утицала на демографске процесе, као што су број, структура и распоред становништва. Актуелне мере популационе политике које се спроводе у Србији имају за циљ подстицање рађања како би се демографска слика ускладила са економским и социјалним плановима државе. Мере популационе политике имају за циљ и да се успостави равнотежа између броја рођених и умрлих као и да се управља миграцијама и другим променама у структури становништва.

СТРАТЕГИЈА ОДРЖИВОГ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА

У Стратегији подстицања рађања, усвојеној 2018. године, која третира најделикатније популационо питање данашњице, стационарно становништво, тј. становништво у коме ће следеће генерације бити исте величине као и постојеће, представљено је као општи циљ одрживог демографског развоја Србије у дугорочној перспективи. Да би таква будућност била могућа, овај стратешки документ претпоставља достизање осам посебних циљева, који су ближе дефинисани кроз појединачне циљеве, а они детаљно разрађени кроз мере, активности и механизме за њихову реализацију. Ублажавање економске цене подизања детета (посебни циљ 1) најдиректније се односи на тежњу за економским оснаживањем родитеља и потенцијалних родитеља, чијем би остваривању допринела и реализација одређених појединачних циљева дефинисаних у оквиру усклађивања рада и родитељства (посебни циљ 2).

Приказ активности на успостављању везе између деловања на ублажавању кризе рађања и реализовања циљева Агенде 2030 у Србији и на дискутовање међузависности националног оквира за деловање у сфери фертилитета и имплементације Агенде 2030 је графички представљена на Слици 2.

Слика 1: Три групе циљева одрживог развоја Агенде 2030 мапираних према факторима ниског фертилитета у Србији

Слика 2: Група циљева одрживог развоја Агенде 2030 мапираних према социоекономским факторима ниског фертилитета у Србији

Слика 3: Група циљева одрживог развоја Агенде 2030 мапираних према факторима који условљавају ниво сексуалног и репродуктивног здравља у Србији

ЉУДСКИ РАЗВОЈ КАО ОДГОВОР НА ДЕМОГРАФСKE ПРОМЕНЕ

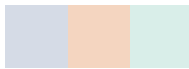
Извештај о људском развоју афирмише идеју да, у светлу неминовних демографских промена, јавне политике треба да буду усмерене ка јачању могућности, потенцијала и слобода свих људи, а демографска питања треба да се укључе у све релевантне јавне политике. У овом извештају популационе политике посматрамо као мултисекторске развојне политике. То су политике које подржавају људске изборе да рађају децу, да се образују, да здраво живе, раде, мигрирају или да се врате и политике које подржавају интегрисање, социјалну кохезију и развој по мери појединца. То су политике јачања демографских квалитета, а не само квантитета, политике јачања снаге и знања, а не само бројности популације. Развојне популационе политике тако постају политике раста квалитета или капацитета становништва, односно политике развоја људских ресурса.

Такве политике можда имају шансу да утичу на бројност популације, а свакако у свој центар стављају сваког појединца, којег посматрају као вредност по себи и као вредност за друштво.

Ако се циљеви популационе политике овако дефинишу, онда се демографским променама морају бавити различите јавне политике, од образовних, преко пореских, до еколошких политика и политика урбаног развоја, те институције на различитим нивоима, а поготово локалном, чак и онда када немају непосредне надлежности у домену демографских политика. Да би дале допринос уравнотеженом демографском развоју и искоришћавању свих људских потенцијала друштва, ове политике ће морати да постану осетљиве на демографска питања. Укључивање демографских питања у секторске политике биће израз спремности друштва да се ухвати укоштац с дугорочним демографским изазовима.

Конечно, овај Извештај о људском развоју предлаже да се као друштво активно бавимо демографским променама, али не нужно и да постављамо конкретне квантитативне циљеве. Ако и не успемо да кроз инклузивне развојне политике зауставимо демографски пад, ублажићемо последице тог пада и успећемо да наше друштво учинимо бољим за живот. Учинићемо га образованијим, здравијим, задовољнијим и богатијим, а то је, само по себи, успех (*група аутора, Србија 2022*).

ПРЕПОРУКЕ

Смањивање и старење становништва Србије је неизбежно. Уз климатске промене и дигиталну трансформацију, демографске промене су главни тренд који ће одредити будућност планете. Да би ублажила пад броја становника, Србија би, поред подизања стопе наталитета требало да развија политике управљања миграцијама, укључујући и имиграционе политике.

У мањој популацији сваки појединац постаје још драгоценији друштвени ресурс. Друштво треба максимално да искористи различите потенцијале сваког појединца. Овде се, пре свега, мисли на могућност свакога да рађа и одгаја децу, да се образује и буде радно активан, да живи здравије и дуже. У Србији неке групе људи тренутно не остварују свој пун потенцијал. То су пре свега млади, жене, Роми, нижи социо-економски слојеви и делови сеоске популације. Њихово веће друштвено и економско укључивање могло би да доведе то тога да имамо образованију, продуктивнију и здравију популацију.

Поједини делови Србије су у зачараном кругу депопулације и споријег развоја. Према актуелним подацима и предвиђањима за наредне деценије, депопулација посебно погађа источну, југоисточну и западну Србију, као и погранична подручја, док се број становника у великим градовима повећава услед унутрашњих миграција. Обимне спољашње и унутрашње миграције су најпре последица регионалних неједнакости које се тичу не само зарада и тржишта рада, већ и укупних услова живота. Истовремено, одлазак (често младих и образованих) људи из мање развијених региона даље отежава развој тих делова земље.

Градови средње величине су кључни за уравнотежен демографски развој. Градови од 30 до 100 хиљада становника су спона између села и варошица у свом залеђу и великих градских центара, па је неопходно наставити развој инфраструктуре која повезује различите делове земље. У овим градовима требало би обезбедити приступ већем броју административних, здравствених и образовних услуга, попут оних које су доступне грађанима у већим урбаним срединама. Уз то би се могле размотрити и различите стратегије за јачање регионалног развоја, попут оснивања високошколских институција и пратеће инфраструктуре зарад привлачења студентске популације.

Данас је родна равноправност део решења, а не узрок проблема. Историјски посматрано, на пад фертилитета (стопе рађања међу женама у периоду када могу да рађају) утицао је низ структурних и културних промена, међу којима је и већа родна равноправност. Данас, пак, родна равноправност може донети веће стопе фертилитета и веће учешће жена на тржишту рада, а тиме и боље коришћење људских потенцијала друштва. Развијена подручја око Београда и Новог Сада имају више стопе фертилитета него источна и југоисточна Србија, иако је у овим градовима просечна старост жена при првом порођају изнад државног просека. Постојеће пронаталитетне мере треба проширити механизмима подршке породицама различитих вредносних опредељења – како традиционалним, тако и модерним.

Упркос значајним улагањима државе, друштво у Србији може пружити већу подршку породици и родитељима. Иако српско друштво високо вреднује породицу, децу и родитељство, и даље има могућности да им се више изађе у сусрет. Јавне политике на државном и локалном нивоу потребно је ближе прилагодити потребама породице и деце. Стопе незапослености младих су још увек високе, а они који раде често тешко усклађују пословне и родитељске обавезе. Предшколске установе се развијају, али недовољно брзо и углавном у градовима, па незапослени родитељи теже уписују децу у њих и теже добијају прилику да раде.

Депопулација налаже додатно улагање у квалитет и праведност образовања. Виши степен образовања повезан је и са бољим здрављем, дужим животним веком и већом продуктивношћу. Смањен броја ђака отвара и могућност и потребу за већом подршком ученицима из нижих друштвених слојева да се дуже школују. Такође је потребно даље унапређивати квалитет и праведност образовног система. Неке од могућих мера су: стипендије за сиромашне, већа укљученост рањивих група и прилагодљивост система образовања актерима као што су мигранти, одрасли, или жене у традиционално мушким занимањима. Ово је посебно важно имајући у виду да убрзане технолошке промене захтевају стално унапређивање и прилагођавање знања и вештина целокупног становништва.

Србија се још увек не суочава са општом кризом радне снаге, али је због миграција важно даље унапређивати услове рада за младе и ниско квалификоване раднике. Ове друштвене групе често имају мање квалитетна радна места са ниским примањима и нижим степеном сигурности, што подстиче миграцију и делује неподстицајно на фертилитет. Такође, Има још доста простора за подизање стопе партиципације на тржишту рада, посебно међу младима, Ромима, женама, али и старијим радницима.

Старење становништва захтева прилагођавање целог друштва. Број старијих се повећава, али не и очекивано трајање живота старијих. Више старијих људи значи већи притисак на систем социјалне заштите и тражи одговоре на питања: о будућој формули за обрачун пензија, увођењу осигурања за дуготрајну негу у старости, развоју социјалних и здравствених услуга за старије. С друге стране, старији би морали да постану друштвени ресурс, за шта је потребно не само да буду здравији, већ и да се омогући њихово активно учешће у друштвеном и привредном животу.

Када је становника мање, још је важније да они буду здрави и да живе дуже и активније. Усвајање здравих стилова живота делимично зависи од материјалног положаја и степена образовања. Поред општег економског развоја, треба радити и на развоју превентивних здравствених програма, посебно за младе. У томе нову улогу треба да имају школе, локалне самоуправе и тржиште рада. Тиме ће се продужити трајање живота у добром здрављу, што ће смањити економске трошкове старења и подићи ниво друштвене интеграције старијих.

Ова публикација је један од могућих помоћних средстава, алат, за боље разумевање демографије као мултидисциплинарне области и популационе политике која је стратешки важна и за напредак и за опстанак становништва у Србији.

Публикација садржи само основне појмове из области демографије и популационе политике како би била једноставна за коришћење свима који су укључени у ове процесе. Ови општи појмови и теме су и најчешће помињани и апострофирани током реализације пројекта на саветовањима и у фокус групама.

Ова публикација представља и један сумирани извод из закључака и препорука изведених током реализације пројекта али и препорука и закључака из више истраживачких и теоријских текстова других аутора. Верујемо да ће бити занимљива и подстицајна како професионалним актерима тако и грађанима који хоће да знају више о значају демографије и њеним донетима кроз развој популационе политике у данашњем српском друштву.

У изради ове сажете форме коришћени су следећи научни, теоријски и популарни извори:

Часопис Становништво, издавачи Центар за демографска истраживања Института друштвених наука и Друштво демографа Србије; Часопис Демографски преглед, од броја 53 до броја 74 - издавач Министарство за рад запошљавање, борачка и социјална питања РС; Студија Национални извештај о људском развоју - Људски развој као одговор на демографске промене - Србија 2022; Попис 2022-Републички завод за статистику;

Центар за подстицање
дијалога и толеранције
Веице Бараћ 13
32000 Чачак

www.cpdt.org.rs

